

Het boekje *In Russische gevangnissen* (1913) neemt in het werk van Jacob Israël de Haan een belangrijke plaats in. Zijn leven lang heeft De Haan zich het lot van misdeelden en onderdrukten sterk aangetrokken. Zo begint hij al zijn oudst bekende brief, die van 24 oktober 1899 aan Frederik van Eeden, met een tirade over de Boerenoorlog en een klacht over zijn machteloosheid: 'Wat geeft 't of we 't Transvaalsch volkslied zingen, en wat geld geven.' Een paar jaar later, in 1903, het jaar van de door Abraham Kuyper onderdrukte algemene werkstaking, liet De Haan het niet meer bij het zingen van liederen en het afstaan van wat geld: hij zette zich met enthousiasme in voor de kinderen van de uitgesloten arbeiders, trad op als waarnemend secretaris van het Comité ter ondersteuning van die kinderen en deed mee aan een Amsterdamse straatcollecte, daarbij geassisteerd door onder anderen Carry van Bruggen: zij liep met haar collectebus de Keizersgracht af en 'kreeg op 'n kantoor f 10, nadat ze eerst de patroon 'n beetje had uitgescholden' (aldus een brief van De Haan aan Frank van der Goes); over die collecte publiceerde hij in *Het Volk* van 16 augustus 1903 een verhaal. Ook maakte hij in november en december van dat jaar voor de SDAP een reis om de Zuiderzee om op te roepen tot steun voor de kinderen van de slachtoffers van de spoorwegstaking, een onderneming waar (zoals steeds bij De Haan) een conflict uit voortvloeyde, ditmaal met de Groningse kameraden, die, zoals De Haan beweerde, van hun overvloed niet wilden delen. En bekend is De Haans optreden in Palestina vanaf 1919, de intensiteit van zijn belangstelling voor de joods-arabische tegenstellingen en de manier waarop hij daarvoor met zijn leven heeft moeten betalen. Het boekje *In Russische gevangnissen* nu vormt de verbindende schakel tussen het vroege 'socialistische' engagement van 1903 en het fatale 'Palestijnse' van na de wereldoorlog.

Er is een duidelijke parallel met 1903. Zoals De Haan toen een reis helemaal om de Zuiderzee maakte, zo trok hij in de jaren 1912 en 1913 drie keer naar Rusland om ter plaatse gegevens te verzamelen; zijn reiservaringen publiceerde hij in een reeks artikelen in het tijdschrift *De Beweging* vanaf september tot december 1912, met aanvullingen in juni, september en december 1913: stukken met een studieuze, wetenschappelijke inslag en tegelijk een fel politieke uitstra-

Rob Delvigne en Leo Ross verzorgden uitgaven van werk van Jacob Israël de Haan, te weten: *Pijpelijntjes* (1982), *Open brief aan P. L. Tak* (1982), *Nervuze vertellingen* (1983) en *Ondergangen* (1984). Voorts schreven zij een reeks artikelen over De Haan. In voorbereiding: een heruitgave van *Pathologieën* en publikatie van brieven van De Haan.

Jacob Israël de Haan met Russische bontmuts.

ling, men zou kunnen zeggen: superieure journalistiek.

Tegelijk kondigen in de stijl van deze opstellen over de politieke gevangenen in tsaristisch Rusland de Palestijnse feuilletons zich al aan. In elk geval trokken De Haans Russische stukken, levendig en slagvaardig, uitstekend geïnformeerd en suggestief geschreven als ze waren, de aandacht van het *Algemeen Handelsblad*, dat hem in 1919 als correspondent naar Palestina zou sturen. De Haan leefde toen in de veronderstelling dat het doel van zijn Russische engagement, de bevrijding van de politieke gevangenen, met de revolutie van maart 1917 bereikt was: 'Ik heb het uitgesnikt, zooals toen mijn moeder is gestorven', schreef hij op 24 maart 1917 in *De (Groene) Amsterdammer* (met een gelijkstellen van een snikken van vreugde en een snikken van verdriet waaruit blijkt dat hij de decadente stijl van de *Nervuze vertellingen* en van *Ondergangen* niet helemaal ontrouw was geworden).

Zo speelt *In Russische gevangnissen* een belangrijke rol in De Haans biografie, maar men kan het boek pas echt naar waarde schatten als men het plaatst in een nationale en internationale context. In Frankrijk was een adresbeweging op gang gekomen: 'Madame Menard-Dorain [...], die zich sa-

men met Emile Zola onderscheiden had in de actie voor Dreyfus [...], verzamelde de handteekeningen van vooraanstaande Europeesche vertegenwoordigers op het gebied van politiek, kunsten en wetenschappen. Dit adres werd toegezonden aan den Czaar, de Czarina, den minister-president Stolypin, den voorzitter van de doema en den chef van het gevangeniswezen, met een petitie om verzachting van het gevangenisregime voor de politieke gevangenen.'¹ In Nederland waren het Henriette Roland Holst, Frederik van Eeden en De Haan, die zo'n honderd handteekeningen van kunstenaars, politici en wetenschapsmensen bijeenbrachten. 'Maar ik moet al het werk zoowat doen', schreef De Haan aan Albert Verwey (29 augustus 1913). De *NRC* van 4 september 1913 schonk aandacht aan dit internationale protest en citeerde De Haans artikel in *De Beweging* van september, waarin twee gevangenen uit Orel van mishandelingen getuigden. Dit was voor zekere H. S. van Son, Nederlandse hereboer in Rusland, die in het *Algemeen Handelsblad* al op 5 en 26 april 1913 De Haans visie bestreden had, aanleiding om in een ingezonden brief in de *NRC* van 17 september 1913 de geloofwaardigheid van deze Russische getuigenissen te betwijfelen. Er is sprake geweest van een plan om gezamenlijk, de heer Van Son en de heer De Haan, een bezoek aan de gevangenis van Orel te brengen, maar dit voornemen vond geen doorgang. Van Son schreef Von Boetticher, hoofd van de gevangenisadministratie in Sint-Petersburg. Deze kritiseerde De Haans geschriften en weigerde hem toegang: 'les visites antécédents de Mr. de Haan dans les prisons de la Russie ont malheureusement abouti uniquement à l'apparition dans les gazettes d'articles absolument mensonges et excessivement tendancieux.'

Het Nederlandse adres werd op 25 november 1913 in vele kranten gepubliceerd.

De tekst geeft een overzicht van de toestand in de Russische gevangenis en de omstandigheden waarin de gevangenen verkeren: een 'ontzettend lijden', een 'ondragelijke marteling'. Er is ondervoeding en overbevolking. 'Scheurbuik, typhus en tuberculose decimeeren hunne rijen.' Er wordt gefolterd en geranseld. Velen plegen zelfmoord, vaak in 'de hoop, dat hun vrijwillige dood de openbare meening in beweging zal brengen'. Duizenden zijn nooit door de rechter veroordeeld en aan 'administratieve willekeur' overgeleverd: 'De meeste hunner worden heengebracht naar ijsbedekte woestijnen, en kwijnen in de ellendigste omstandigheden, langzaam weg.' Dan brengt de oproep — de tekst lijkt een vertaling uit het Frans, de oorspronkelijke tekst zou dan van Pressensé kunnen zijn, de vertaling van De Haan — vroegere onthullingen over de Russische gevangenis in herinnering, publikaties van George Kennan en Kropotkin, en de vorming van een comité in Engeland, bestaande uit leden van het parlement, journalisten en vertegenwoordigers van kerk en wetenschap. In Frankrijk werd de 'Liga der menschen- en burgerrechten' opgericht, waarbij andere nationaliteiten zich aansloten: het protest tegen de wantoestanden in de Russische gevangenis was 'een zaak der gansche beschaafde menschheid' geworden. Men streefde er naar de verschrikkelijke feiten in de publiciteit te brengen en nieuw materiaal te verzamelen, 'het geweten der mensch-

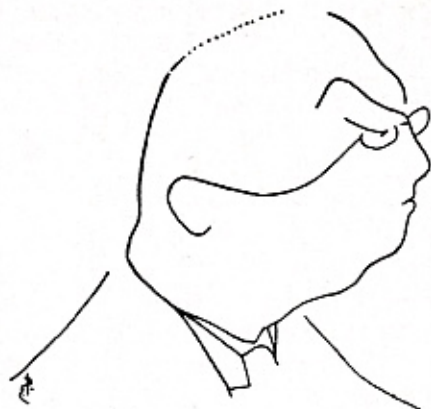
heid' wakker te roepen en 'door zedelijke en stoffelijke ondersteuning te toonen, dat het menschelijk medegevoel ook de ongelukkigen in de Russische gevangenis en in de Sibेरische woestijnen omvat'.

De oproep werd gesteund door een stoet van ondertekenaars. Eerst komen de Hollanders. De letterkundige wereld wordt vertegenwoordigd door Henri Borel, Carry van Bruggen, Frans Coenen, Frederik van Eeden, Herman Gorter, De Haan, J. N. van Hall (redacteur van *De Gids*), Herman Heijermans, Johan de Meester (redacteur van *De Gids* en van de *NRC*), Isaïc Querido, Herman Robbers (voorzitter van het Kunstenaarsverbond), Henriette Roland Holst, de toneelschrijfster Simons-Mees, Nico van Suchtelen, Albert Verwey en Augusta de Wit. We treffen ook andere kunstenaars aan, zoals de zangeres Aaltje Noordewier-Reddingius, de componiste Catherina van Rennes, de toneelman Willem Royaards, de architecten De Bazel en H. P. Berlage, de schilders Blommers, Van Hoytema, R. N. Roland Holst, Jan Toorop en Jan Veth, en functionarissen van culturele instituten, zoals W. G. C. Byvanck, directeur van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, A. Pit, directeur van het Nederlandsch Museum en L. Simons, directeur van De Wereldbibliotheek. Uit de krantenwereld tekenden mensen als Charles Boissevain, hoofdredacteur van het *Algemeen Handelsblad*, G. G. van der Hoeven, hoofdredacteur van de *NRC*, en H. P. L. Wiessing, redacteur van *De Amsterdamer*. Voorts een falanx van hoogleraren, onder wie nu nog bekende namen als L. E. J. Brouwer, G. Heymans, G. Kalf, Ph. Kohnstamm, H. Treub, Is. P. de Vooy en Hugo de Vries. Daarnaast de directeur van de Haarlemse Kweekschool, waar De Haan als 'bakkeling' gestudeerd had: P. L. van der Ley. Ook politici tekenden, zoals H. Goeman Borgesius, oud-minister en voorzitter van de Tweede Kamer, G. A. van Hamel, lid van de Tweede Kamer en daarvoor hoogleraar in Amsterdam (De Haan had bij hem gestudeerd), H. H. van Kol, A. F. de Savornin Lohman, minister M. W. F. Treub en P. J. Troelstra, vice-voorzitter van de Tweede Kamer. Voorts: F. Domela Nieuwenhuis en de presidente van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, Aletta Jacobs.

Op de Hollandse ondertekenaars volgt een selectie van een uitgebreid internationaal gezelschap, waaruit wij op onze beurt een kleine selectie laten volgen. Uit de Europese wereld van letteren en kunsten tekenden voor Frankrijk: Paul Adam, Anatole France, Octave Mirbeau, Romain Rolland en Claude Debussy; voor Duitsland: Lily Braun, Gerhart Hauptmann, de hele redactie van *Simplizissimus*, Frank Wedekind, Engelbert Humperdinck, Max Reger en Max Liebermann; voor Engeland: A. Conan Doyle, Jerome K. Jerome en H. G. Wells; voor Zweden: Selma Lagerlöf. Van de overigen noemen we: August Bebel (die op dat moment al overleden was) en Jean Jaurès.

Het is duidelijk: alleen tegen deze nationale en internationale achtergrond kan men de Russische activiteiten van De Haan, klein radertje dat functioneerde in een Europese machinerie, naar waarde beoordelen.

De publikatie van dit Nederlandse adres op 25 november 1913 zorgde voor beroering. In de Tweede Kamer werden vragen gesteld, waarop de minister van buitenlandse zaken,

Karikatuur door Ernst Polak in *De Amsterdammer* van 15 februari 1914. 'Ja, dat prentje in *De Groene* is heelemaal niet aardig' (De Haan aan Carel Scharthen).

J. Loudon, bij brief van 26 november antwoordde: 'De beweging welke [...] bestaat ten aanzien der behandeling van staatkundige gevangenen in Rusland, is er eene welke uiteraard buiten den kring van bemoeiing eener vreemde Regeering valt. Aan den wensch van sommige leden dat de Regeering door haren invloed aan deze beweging kracht bijzette, kan derhalve niet voldaan worden.'² In dit soort zaken (ze zijn nog steeds aan de orde van de dag) reageert de publieke opinie gewoonlijk verdeeld: sommigen vinden dat men zich niet zo hinderlijk met het buitenland moet bemoeien, anderen menen dat de actievoerders niet ver genoeg gaan. 'Onze politici hebben dus waarlijk wel beter te doen dan ter wille van export-humanitaire gevoelens tegen ons vaderland kwaad bloed te helpen zetten', schreef het weekblad *De Fakkel* (28 november 1913). *De Amsterdammer* van 30 november 1913 drong daarentegen aan op een financiële boycot.

Eind 1913 wordt dan het Comité voor de politieke gevangenen in Rusland opgericht. Het bestaat uit Henriette Roland Holst (voorzitster), Frederik van Eeden, F. M. Wibaut en H. P. L. Wiessing. Op maandag 29 december 1913 noteerde Van Eeden in zijn dagboek: 'Gisteren vergadering voor de Russen, in Amsterdam. Jet Holst presidente, verder al wat Amsterdam aan radicaal en liberaal heeft', en hij noemt onder anderen Van Hall, Hugenholtz, Mendels en Berlage. We missen Jacob Israël de Haan. Op die eerste vergadering, van 28 december 1913, in De Kroon te Amsterdam, gaf de voorzitster een verklaring: 'De heer Jacob Israël de Haan zegde haar zijn steun toe; zelf in het comité zitting nemen kon hij niet, daar hij thans weer in Rusland vertoef' (aldus het verslag in de *NRC*). De Haan zelf beschouwde zich wel als lid van het comité. Toen hij uit Rusland terugkwam, schreef hij aan Van Eeden (7 januari 1914): 'Mevrouw Wiessing heeft tegen Carry gezegd, dat het de bedoeling was mij eruit te zetten om de SDAP tevreden te stellen.'³ In ieder geval erkent Wiessing hem als 'de gangmaker' van het comité.⁴ En volgens het verslag in het *Algemeen Handelsblad* van 29 december 1913 moet de voorzitster op de vergadering enigszins zuur hebben toegegeven 'dat het comité tot dusver slechts beschikte over de mededeelingen, door Jacob Israël de Haan in de "Beweging" gedaan' (waar-

bij wij terloops aanstippen dat het boekje *In Russische gevangenis* in november van dat jaar verschenen was).

Het comité had tot doel de publieke opinie te bewerken en geld in te zamelen, dat werd afgedragen aan het Parijse comité, waarvan de ballinge Vera Figner voorzitster was. Zij bracht een honderdduizend francs bijeen, totdat de Russische regering aan deze actie een einde maakte en geldzendingen aan politieke gevangenen verbood.⁵ Volgens het te Sint-Petersburg verschijnende weekblad *Revue Contemporaine* (21 december 1913) baseerde men zich in Nederland op 'opgeblazen mededeelingen' en hadden de meeste ondertekenaars van de oproep tot steun der politieke gevangenen in Rusland 'ongetwijfeld zonder kennis van zaken' gehandeld.⁶ Vera Figner noemt in *Terug in de wereld* dit weekblad 'een toen te Petersburg verschijnende gesubsidieerde Fransche krant', dus spreekbuis van de Russische regering.

Maakt men in 1986 een editie van *In Russische gevangenis*, dan zal men het in het bovengeschetste, biografische en politieke kader moeten plaatsen. Voorts zal de moderne editeur zich rekenschap moeten geven van de tekst die zijn boekje zal bevatten: De Haan heeft bij voorbeeld, na publikatie in *De Beweging*, zijn tekst enigszins besnoeid en een fragment van zo'n vijftien bladzijden (opgenomen in de aflevering van oktober 1912) in de boekuitgave weggelaten, waarmee toen ook een sonnet 'Aan Iwan Iwanowitsj' kwam te vervallen. En dan verschenen er, na de publikatie van het boek, in *De Beweging* nog aanvullingen, die de editeur zal moeten overwegen in zijn uitgave op te nemen en die hij in ieder geval in zijn commentaar zal verwerken. Ook zal de editeur de samenhang van deze Russische opstellen moeten laten zien met andere, juridische opstellen van De Haan uit die tijd, over Engelse gevangenis (in het *Weekblad van het Recht*, 26 juni 1912) en over Amerikaanse criminele politiek (in hetzelfde *Weekblad*, 23 oktober 1912, en in *De Beweging*, april 1913). Verder zal hij een verklaring zoeken voor de eigenaardige vermenging van betoog en poëzie, die we later ook in de Palestijnse feuilletons aantreffen. Russische gedichten, die afzonderlijk in het septembernummer van *De Beweging* (1912) gestaan hadden, keerden in de latere opstellen als onderdeel van het betoog terug, een ongewone gang van zaken waarvoor de redactie van het tijdschrift in het oktobernummer haar excuses aanbood. In een brief aan Albert Verwey, 11 september 1912, dringt De Haan met klem op het handhaven van de ingevoegde verzen aan: voor hem staan poëzie en betoog op één lijn, zij vormen een eenheid. 'Wilt u absoluut de twee pas gepubliceerde gedichten niet er in laten', schrijft hij, 'dan zal ik mij daarin moeten schikken, maar het spijt mij zeer. Lezers van proza moeten dan maar lezers van poëzie worden. Er komen in 't geheel zes gedichten in. In al deze ellende is dat nog mijn vreugd. Dus: ik vraag, doet u mij deze concessie.' Trouwens, ook in zijn opstel over Engelse gevangenis betrok De Haan poëzie, in dit geval poëzie van Oscar Wilde, bij zijn betoog als gelijkwaardig materiaal. En ten slotte zal de moderne editeur de vele duistere plekken in de tekst trachten op te helderen. De lezer dient bij voorbeeld te vernemen wie de figuur van Azef was, die al op de tweede bladzijde als een soort boeman opgevoerd wordt, en wáár hij zich 'Groezie' moet denken. Er zijn

ook plekken die De Haan met opzet duister gemaakt heeft, zoals plaatsnamen en dateringen: hij wiste daar sporen uit, die de Russische geheime politie naar zijn zegslieden hadden kunnen leiden. Voor de moderne lezer is dat niet meer nodig. Die ziet dus graag een passage als: 'Den puntje-puntje-puntje Januari puntje-puntje-puntje' ontsluit als: 'Dinsdag 24 Augustus 1910' (het origineel van de door Alexander Saalborn, 'beëdigd translateur', vertaalde brief waar het hier om gaat, wordt in het Frederik van Eeden-archief bewaard). Ook interesseert het hem te horen dat de aanhef van dezelfde brief van Sjimon Mordoechov Oemanski ('Beste kameraad, onze wederzijdsche vriend ... heeft mij over uwen brief gesproken, waarin gij hem schrijft, dat iemand in een Hollandsche courant alles voor leugens heeft uitgemaakt wat geschreven is over de barbaarschheden van nu en vroeger in de Centrale gevangenis te Orel') in het origineel niet voorkomt, zodat men het zou kunnen betwijfelen of de Rus inderdaad aan kameraad De Haan in zijn polemieken met de heer H. S. van Son een steuntje in de rug gaf; daar staat echter weer tegenover dat de brief niet volledig is overgeleverd. In één moeite door kan de editeur dan bij voorbeeld de aanhef van de aan deze voorafgaande brief, die bij De Haan luidt: 'Mijn lieve, beste, broer', vergelijken met de werkelijke, pathetisch aandoende aanhef: 'Eeuwig in zoete herinnering voortlevende Cyril!' Zo krijgt men enig zicht op De Haans werkwijze. De lezer heeft recht op een kijkje achter de schermen. In géén geval kan een editeur anno 1986 volstaan met een 'integrale', klakkeloze herdruk van het boekje uit 1913. En dat is helaas precies wat Wim J. Simons heeft gedaan.

Helemaal 'integraal' is Simons' editie van *In Russische gevangenis* overigens niet. Zo heeft hij stilzwijgend aan het eind een belangrijke passage weggelaten, de oproep tot financiële steun aan het Parijse comité voor de politieke gevangenen in Rusland, te ontvangen en over te maken 'door den Schrijver van deze artikelen: 118 Frans van Mierisstraat, Amsterdam'. Daarmee wordt de bedoeling van De Haans publicatie verdoezeld en verdwijnt Vera Figner uit het gezicht.

Verder heeft Simons de tekst herspeld, iets waar geen bezwaar tegen is, maar er zijn bij die operatie wel erg veel ongelukken gebeurd. Zo schreef De Haan in zijn gedichten woorden als Man, Vriend, Knaap, Makker, Dichter, Schoonheid, Recht, Macht, Nacht, Stad, Droom met hoofdletters; Simons maakte daar, met een enkele uitzondering, 'onderkast' van: ontoelaatbaar. Ook slopen er fouten in de tekst. In: 'Gij spraakt (en stil werd ieder op uw zaal) / Van der geknechten leed en wreede schande', werden de laatste drie woorden: 'een wreede schande' (p. 113) en De Haans zin: 'ach, de Dood / Lukt hen in droom en waak met zijne lach', eindigt bij Simons met: 'en waakt met zijne lach' (p. 89): onwelkome varianten.

In een 'Woord vooraf' heeft Simons zijn commentaar ondergebracht. De vreeswekkende figuur van Azef wordt echter niet toegelicht, noch vernemen we waar 'Groezië' ligt. De Haan maakte drie reizen naar Rusland, maar van de derde reis, toen De Haan een verzoek van de ouders om gratie voor de gevangene Georges Dmitrenko kwam overhandi-

Briefaanhef.

ik raad ik, genote heer de Haan, hermede een foto, die ik gemaakt heb, en die 10 ten duidelijkheit zal tonen, met welke onbegrijpelijkheid men ons naar Jakoetsk gebrakt heeft. Wij hebben ons ^{uiterst} afgeleid van circa 2000 mijl. Het vaders met ik van Saksen. Idre. al 75 het goed vriend, raad ik ik nog meer openmen.

Geng Dmitrenko

Mijn beste vriend

Georges Dmitrenko werd in 1913 naar Jakoetsk verbannen, te midden der ijsbedekte Siberische woestenijen. De vertaler Alex. Zaalborn is de vader van Arnold Saalborn die in de jaren daarvoor een briefwisseling met De Haan heeft onderhouden.

gen, horen we van Simons: 'Over deze reis kon ik niets achterhalen' — dat is te weinig. Opvallend zijn de dubbele dateringen van brieven en gedichten; een brief is gedateerd: '24 juli / 6 augustus', en een gedicht: '13-26 december'. Betekent dat (vraagt de lezer) dat De Haan zo lang over het schrijven deed? Nee, had de editeur moeten antwoorden, De Haan hield rekening met de Gregoriaanse en de Juliaanse kalender die respectievelijk in Europa en in Rusland golden. Simons laat de simpelste problemen onopgelost. Wel lezen we in zijn voorwoord dat De Haan en Carry van Bruggen vaak voor tweelingen zijn versleten (maar niets over de wijze waarop Carry, net als in 1903, haar broer in zijn engagement ter zijde heeft gestaan: zij vertaalde *De verschrikkingen der Russische gevangenis* van Francis de Pressensé, dat in 1913, kort voor *In Russische gevangenis*, met een inleiding van Frans Coenen verscheen). Ook horen we dat de ouders van De Haan in 1882 van het Drentse Smilde naar het Friese Gorredijk zijn verhuisd. Verder wordt ons meegedeeld dat een zekere A. C. Berlage, dus niet de bekende architect, de oorspronkelijke titelpagina van De Haans boekje ontwierp. Daar had achter kunnen staan dat de directeur van De Haans oorspronkelijke uitgeverij Simons heette, maar niet Wim J., doch L. (van Leo). Dit alles mag on-informatie heten.

Behalve overbodig commentaar is er ook verkeerd commentaar. De Haan heeft bij voorbeeld nooit als onderwijzer aan een school in de Pijp in Amsterdam lesgegeven (p. 10); hij is in Amsterdam als tijdelijke kracht verbonden geweest aan achtereenvolgens school nr 52 in de Ravenstraat, school nr 12 op de Marnixkade en school nr 84 op de Iepenweg, terwijl zijn benoeming aan school nr K aan de Lauriergracht in 1908 niet doorging? geen van die adressen vindt men in de Pijp. Ook van De Haans letterkundig oeuvre geeft Simons een verkeerde indruk: men kan tegenwoordig werkelijk niet meer volstaan met de vermelding van *Pijpelijntjes* en *Pathologieën*. Verder was De Haan in 1903 en 1904 niet slechts medewerker aan de kinderrubriek van *Het Volk*, hij was er de redacteur van.

Verkeerd is ook wat Simons mededeelt over een initiatief

van De Haan en Van Eeden op regeringsniveau: het tweemaal bezocht op 18 november 1913 de minister van buitenlandse zaken, Loudon; 'dit gesprek bleef zonder resultaat', aldus Simons (p. 15). In werkelijkheid deed Loudon aan zijn Russische collega Sasonov een officieel verzoek toekomen om De Haan te ontvangen. Op 1 januari 1914 schreef Loudon aan Van Eeden: 'De Minister Sasonow heeft mij geschreven, dat hij, om mij genoeg te doen, den Heer de Haan zoo mogelijk zou ontvangen. Uit nevengaand extract van een brief van onze gezant blijkt dat de Heer Sasonow zulks niet heeft kunnen doen, en de Haan heeft verwezen naar zijn kabinetschef. *Handig* heeft de Haan het stellig niet aangelegd! Ik vrees zelfs dat hij zijne zaak *geheel bedorven* heeft.' Pas jaren later, in 1919 in Parijs, op weg naar Palestina, zou De Haan de Russische minister te spreken krijgen: 'de herinnering duidt door mijn hoofd', aldus zijn feuilleton in het *Handelsblad* van 1 februari 1919, 'waar ik hem het laatst heb gezien. Te Sint-Petersburg, in de hall van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken, waar ik een van zijn ambtenaren spreken kwam. Hij ging uit, in groot galakostuum, naar het station, waar de moeder van den laatsten keizer van Rusland aankomen zou.' Men vindt de tekst niet in de bloemlezing van Palestijnse feuilletons van Ludy Giebels (1981), maar wel in Jaap Meijers De Haan-biografie *De zoon van een gazzen* (p. 229-230) met het commentaar: 'We zijn in zijn diplomatieke fratsen maar matig geïnteresseerd.' We laten de hoon in deze opmerking voor rekening van Jaap Meijer, maar stellen op het ogenblik inderdaad toch meer belang in het extract van de brief van de Nederlandse gezant. De Haan had volgens dit extract 'vooral' aangedrongen op 'het doen in vrijheid stellen van een bijzonder sympathieken jongen man, die op zijn eersten tocht zijn aandacht getrokken had. Vermoedelijk wordt met dezen bedoeld de door hem in gedichten warm bezongen George Dimitrenko. Op de vraag of hij dan reden had om aan te nemen, dat de "bijzonder sympathieke jonge man" ten onrechte was opgesloten, had hij weinig anders te zeggen dan dat deze er te sympathiek uitzag om niet onschuldig te zijn. Toen zijn toehoorder daarop niet zonder grond verwonderd had opgekeken, had hij er aan toegevoegd, dat zijne vrouw van de zaak alles afwist.' Daarna had De Haan een andere ambtenaar van het Ministerie 'verrast door een voorstel om gezamenlijk middelen te beramen ten einde den "sympathieken jongen man" te doen ontsnappen. Begrijpelijkerwijs was na deze eigenaardige propositie het gesprek niet langer voortgezet. Men had aldus op het Ministerie de overtuiging gekregen van met een overspannen, niet geheel normaal, doch ook niet gansch ongevaarlijk man te doen te hebben.' Loudon vraagt aan Van Eeden: 'Hoe denkt U daarover?'

Zo krijgt de derde Russische reis van De Haan inhoud en kleur, al kennen we het antwoord van Van Eeden aan Loudon niet, noch De Haans weerwoord dat Van Eeden bij zijn antwoord insloot. In Simons' commentaar komt de rol die Van Eeden in De Haans Russische activiteiten gespeeld heeft, in geen enkel opzicht uit de verf. Uitvoerig citeert Simons uit Van Eedens dagboek: het verhaal van een bezoek van Van Eeden aan een receptie in Den Haag, waar hij De Haans zaak wil bepleiten (29 augustus 1913), maar het leidt

De sympathieke jongeman Georges Dmitrenko. De foto is waarschijnlijk gemaakt door Sacvarélidzé met het fototoestel, waarmee De Haan hem zedelijk en stoffelijk ondersteunde.

tot niets, 'ik richtte niets uit'. De lezer denkt nu dat Van Eeden zich voor de Russische gevangenen en voor De Haans initiatieven niet bijzonder uitsloofde, zoals ook dat bezoek aan Loudon 'zonder resultaat bleef'. In werkelijkheid leefde Van Eeden hevig met De Haan mee en hielp hem naar vermogen. Op 17 september 1912 bekennt hij in zijn dagboek De Haan te benijden. 'Ik was blij voor hem. Hij kon nu al zijn speciale talenten gebruiken. Zijn insolentie en rockelooze oprechtheid zelfs ook. Heerlijk bij al die arme martelaars als weldoener te koomen' (de laatste zin zegt meer over Van Eeden dan over De Haan, zoals dat ook hoort in een dagboek). Op 21 september 1912 heeft Van Eeden van Rusland gedroomd: 'het land was vrij, de tirannie was gebrooken', en op 3 januari 1913 noteert Van Eeden: 'Een reis naar Rusland is vrij wel zeker aanstaande.' Dit plan om De Haan op zijn missie te vergezellen, ging echter niet door: 'Frederik van Eeden kan geen pas naar Rusland gevisieerd krijgen, omdat hij tot geen kerkgenootschap zegt te behooren' (aldus een mededeling van De Haan in het *Algemeen Handelsblad* van 8 april 1913). Wilde men tot het orthodoxe Rusland toegelaten worden, dan diende men zijn geloofsovertuiging op te geven. Zelf had De Haan zich aanvankelijk 'Israelite' genoemd, maar toen hij ervaring had opgedaan met het Russi-

Joseph Minor te midden van medegevangenen. *In Russische gevangenis*: 'een man van eenen-vijftig jaar, gebogen [...] Zijn hoofd is geheel kaal. Zijn volle baard is geheel wit op één plekje na boven de rechterbovenlip'.

sche antisemitisme ('Bij de gevangenisautoriteiten heb ik voortdurend een heftig, boosaardig antisemitisme gevonden'), gaf hij zich bij zijn tweede reis voor gereformeerd uit. Hierop heeft Jaap Meijer commentaar: 'Dat hij "valsche-lijk" opgaf "gereformeerd" te zijn, werd hem in Joodse kringen zeer kwalijk genomen' (*De zoon van een gazzen*, p. 364). Waarschijnlijk was in die Joodse kringen niemand op de hoogte van wat er op De Haans paspoort stond. We schrijven die verontwaardiging dus maar op rekening van Meijer zelf.

Zo ziet men achter Simons de figuur van Meijer dreigend opdoemen. De Haan heeft Van Eeden gevraagd om een introductie bij E. J. Dillon, correspondent van de *Daily Telegraph* te Sint-Petersburg en vriend van Van Eeden. Meijer citeert deze brief van 28 juni 1912 en geeft als commentaar (p. 132): 'Erg druk maakt Van Eeden zich intussen niet. De Haan maant hem nog eens in een brief' — van 16 juli 1912, waarin men leest: 'Dank nog eens voor den brief aan Dillon.' Geen sprake van manen. Van Eeden heeft prompt aan De Haans verzoek voldaan. Maar misschien heeft Meijer zich gebaseerd op een eerder stuk van Wim J. Simons, in *Maatstaf*, november 1959, waarin de betreffende zin van De Haan gelezen werd als: 'Denk je nog eens aan den brief aan Dillon.'

In hun benadering van De Haans Russische engagement zitten Meijer en Simons op één lijn, al lijken Simons' formuleringen wat bleekjes en voorzichtig naast de hoon die Meijer over zijn slachtoffer uitgiet. Voor Simons is *In Russische gevangenis* 'in het levensverhaal van Jacob Israël de Haan' niet meer dan 'een hem typerend intermezzo', voor Meijer: een 'frappante uitschieter' (p. 129). Meijer suggereert dan nog iets over 'uiterst delicate contacten van de dichter met Russische vrienden te Parijs' (homo-vriendjes?) en brengt De Haans 'eierzucht' ter sprake met een toespeling op de Sjah van Perzië die hij in 1889 in Zaandam zijn intocht had

zien houden: 'Wanneer zal dan eindelijk de gazzenszoon hoog over de dijk Zaandam binnenrijden?' Voor Meijer is De Haans Russische engagement niet meer dan een grootheidswaanzinnige eenmansactie, hoogstens van betekenis 'voor het contact van de dichters der *Beweging* met facetten van het maatschappelijk leven' (p. 135). In feite is *In Russische gevangenis* met zijn 'onzakelijk karakter' voor Meijer precies zo'n 'artistieke slag in de lucht' als de *Open brief aan P. L. Tak* geweest was (p. 61).

Van een heel andere allure is de bijdrage die Hans Driessen met zijn opstel 'Jacob Israël de Haan en de Russische politieke gevangenen', opgenomen in de bundel *Rusland in Nederlandse ogen* (Amsterdam 1986), aan het De Haan-onderzoek levert. Driessen stelt de toestand in Rusland centraal. Voor hem is De Haans boekje een historische bron. Veel oog voor de biografie van De Haan heeft hij niet, des te meer echter voor de problemen waar de lezer van een boekje uit 1913 mee geconfronteerd wordt. Driessen voorziet de tekst dus van de toelichtingen die het verhaal begrijpelijk maken. Van hem horen we eindelijk wie Azef was: lid van het Centrale Comité van de socialisten-revolutionairen en tegelijk politespion, op wiens aanwijzing de door De Haan zo bewonderde Joseph (Osip) Minor in 1909 gearresteerd was. En we vernemen ook wat we van dat raadselachtige 'Groczië' moeten denken: het is een verouderde aanduiding voor Georgië, landstreek in Zuid-Rusland, bekend als Stalins bakermat. Driessen neemt uit *De Beweging* het gedicht 'Aan Iwan Iwanowitsj' op (dat in Simons' editie niet voorkomt), hij ontdekt dat De Haan één Russische brief in tweeën heeft geknipt om het spoor van de schrijver uit te wissen, hij traceert Minor, Sacvarélidzé en Georges Dmitrenko, drie figuren aan wie De Haan veel aandacht besteedt, kortom, hij lost problemen op, vult witte plekken in, hij laat de lezer achter de schermen kijken, hij levert commentaar. Zo vervangt hij Meijers geheimzinnigdoenerij om-

trent 'uiterst delicate contacten van de dichter met Russische vrienden te Parijs' (die aan De Haans Russische engagement vooraf zouden zijn gegaan en het verdacht maken), door een feit: De Haan bezocht eind 1912 in Parijs de familie van Joseph Minor. Men zou zich Driessens opstel kunnen denken als een uitstekende inleiding bij een heruitgave van *In Russische gevangnissen*, indien de editeur dan iets meer aandacht had besteed aan de samenhang van dit boekje met het geheel van De Haans leven en oeuvre en aan de nationale en internationale context waarbinnen we De Haans Russische activiteiten moeten plaatsen. Driessens opstel laat tenminste iets zien van het belang van het boekje, terwijl Simons niet duidelijk maakt waarom het een heruitgave verdient, tenzij men in aanmerking neemt het feit dat het nu eenmaal bestaat en de overweging dat het van een soort De Haan-Welle zou kunnen profiteren.

Wij laten nu nog twee tijdgenoten van De Haan aan het woord. In de *Mercure de France* van 16 februari 1914 wordt *In Russische gevangnissen* besproken door J.-L. Walch: 'Voici un ouvrage qui, sans appartenir à la littérature proprement dite, requiert cependant, à cause de son auteur, M. Jacob Israël de Haan, et à cause des poésies qui y sont intercalées, toute notre attention.' Walch is diep onder de indruk: 'L'impression que produit cette lecture est indescriptible.' En Frederik van Eeden noteerde op 25 september 1913 in zijn dagboek een oordeel over De Haans Russische stukken: 'eigenaardig werk, mengsel van politiek en sentiment — vers en beschrijving', en een mooie karakteristiek van De Haan (ongeveer het ideaalbeeld dat Van Eeden van zich zelf voor ogen stond): 'Een persoon die zich zoo naïef oprecht en hartstochtelijk uitspreekt en tevens praktisch optreedt — dat is een figuur voor groote perioden.'

Noten

- 1 Vera Figner, *Terug in de wereld*, Amsterdam (1931), p. 220.
- 2 Handelingen der Staten-Generaal, Bijlagen. 1913-1914.
- 3 De verhouding tussen Jacob Israël de Haan en de SDAP wordt toegelicht in onze editie van *Open brief aan P. L. Tak. De geschiedenis van de Pijpelijsjes-affaire*, Amsterdam 1982.
- 4 H. P. L. Wiessing, *Bevoegend portret*, Amsterdam 1960, p. 22.
- 5 Vera Figner, *Nacht over Rusland*, Amsterdam (1930), p. 8.
- 6 Uit: het dagblad *De Nederlander*, 17 september 1914.
- 7 Over 'Jacob Israël de Haan als onderwijzer' vindt men informatie in ons opstel in: *Literatuur* 1986/3.

De geciteerde brieven aan Frederik van Eeden bevinden zich in het Van Eedenarchief van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam; De Haans brieven aan Verwey in het Verweyarchief aldaar. De brieven aan Van der Goes publiceerden wij als 'Brieven aan een boef' in *De Gids* 1986/6. Het Letterkundig Museum in Den Haag bewaart De Haans brieven aan Carel Scharren. De foto's van Minor en Dmitrenko komen uit het De Haanarchief in de Bibliotheca Rosenthaliana, U.B. Amsterdam. In het Archief en Museum van het Vlaamse Cultuurleven te Antwerpen berust de foto van De Haan met bontmuts.